

УДК 343.974(09)(477)

Гусєва Валерія Павлівна –
науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України

До питання про трансформацію організованої злочинності в Україні

У статті досліджено окремі етапи трансформації організованої злочинності на терені України та особливості її проявів.

Ключові слова: організована злочинність, цеховики, рекет, протидія.

Протидія організованій злочинності є складним соціальним процесом, який об'єктивно обумовлює необхідність усвідомлення суб'єктами правоохоронної діяльності всіх сторін цього негативного явища, причин його виникнення та визначення заходів, які необхідно вживати, аби забезпечити належну ефективність протидії. Фактично, як наголошувалось у спеціальній літературі, організованість у злочинності – явище не нове, у більшому чи меншому ступені ця особливість притаманна скоєнню багатьох видів злочинів. Однак, сучасний стан і розвиток організованої злочинності у нашій державі має суттєві особливості детермінації та трансформації, без розгляду яких в історичному аспекті неможливо забезпечити належний якісний рівень боротьби з цим вкрай негативним і суспільно небезпечним соціальним явищем.

Дослідженням питань щодо організаційної та соціально-правової протидії організованій злочинності займалися такі провідні фахівці радянської правової науки, як: Г. А. Крігер, В. К. Кудрявцев, В. Д. Меньшагін, В. І. Пінчук, В. С. Прохоров, М. Д. Шаргородський та інші, а також такі видатні українські вчені, як: М. І. Бажанов, О. Ф. Бантишев, Ю. В. Баулін, В. В. Бедріківський, В. І. Бояров, Ф. Г. Бурчак, С. Б. Гавриш, В. В. Голіна, В. О. Глушков, В. П. Ємельянов, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, Я. Ю. Кондратьєв, М. І. Мельник, М. А. Погорецький, Б. В. Романюк, Є. Д. Скулиш, В. Ф. Ущаповський та інші.

В Україні, як і в інших країнах, організована злочинність пройшла певні стадії та її виникнення пов'язано з розкладом бюрократичних структур держави, порушенням принципів соціальної справедливості, а також девальвацією моральних цінностей [1, с. 13].

Як зазначає В. І. Бояров, на відміну від організованої злочинності на Заході, яка зароджувалась на підставі нелегальної кримінальної діяльності (наприклад США), організована злочинність у СРСР почала формуватися у 60-х роках минулого століття на базі легальних господарських структур (у першу чергу, в торгівлі, збутових і заготівельних організаціях, системі кооперації тощо), коли, використовуючи недоліки планового господарства, скоювались розкрадання матеріальних цінностей в особливо великих розмірах. У подальшому, оскільки накопичення значних капіталів “тіньовиками” не пройшло непоміченим для представників традиційної загально кримінальної злочинності, почалося вимагання та пограбування цехових злочинних кланів. Це, в свою чергу, призвело до зростання зорганізованості загально кримінальних злочинних груп і формування організованої злочинності у загально кримінальному середовищі. Ще через деякий час, протистояння цих двох сфер організованої злочинності закінчилося зрошуванням ділків “тіньової” економіки з кримінальними авторитетами. Спочатку це полягало у сплаті останнім певної частки прибутків від злочинних операцій за гарантію безпеки, а потім – шляхом включення загально кримінальних злочинних груп у структуру злочинних співтовариств, у якості необхідної функціональної ланки організованої злочинності [2, с. 7].

На жаль, ще до відносно недавнього часу в кримінальному законі та теорії кримінального права, за умов майже бездоганно розробленого, у відповідності з діючими на той час нормами, інституту співучасті, досить чітко проглядалися тенденції, по-перше, до прирівнювання звичайної групової злочинної діяльності до організованої, по друге, – виділення в теорії організованої злочинної діяльності “типу великого злочинного співтовариства” в окрему групу злочинів, саме існування яких у радянському суспільстві принципово заперечувалось із ідеологічних міркувань.

Так, наприклад, у 1986 році в навчальному посібнику “Профилактика преступлений” має місце наступна абсурдна за своєю помилковістю теза: “Возможность возникновения большего преступного сообщества или перерождения большой социальной группы в преступное сообщество у нас исключена” [3, с. 39].

Тут варто звернути увагу, що зокрема російська дослідниця Е. В. Черепанова, розглядаючи процес розвитку інституту кримінальної відповідальності за злочини, скоєні в складі організованих груп, запропонувала наступну історичну періодизацію:

- 1) дореволюційний період;
- 2) період 1917–1957 рр.;
- 3) кримінальне законодавство 1958–1996 рр. (1996 рік є роком прийняття нового Кримінального кодексу Російської Федерації);
- 4) сучасний період.

Зазначаючи при цьому, що для кожного з означених періодів характерні свої особливості, обумовлені історичними умовами, ступенем розвитку права та потребами держави і суспільства [4, с. 10].

До речі, варто зазначити, що подібна норма ще у XIX столітті вже містилась у вітчизняному кримінальному законодавстві. Зокрема, “Одно составление шайки и сознательное вступление въ оную, хотя бы составленная шайка и не учинила еще никакого преступления, считается уже совершившимся преступлением...и карается въ законъ установленнымъ, вышеприведеннымъ наказаніемъ. Совершение одного изъ преступлений, для котораго создавалась шайка, только увеличиваетъ наказание, доводя его до высшей мѣры” [5, с. 589].

Згідно зі статтею 76 КК УСРР 1922 р. бандою йменувалася озброєна шайка, на підставі чого розрізнялися просто злочинна зграя та банда.

На початку Великої Вітчизняної війни з місць позбавлення волі були достроково звільнені різні категорії ув'язнених для відправлення на фронт (близько 25 % від загального числа), на протязі 1942–1943 рр. – ще близько 10 % засуджених. Тому в числі “спеціального контингенту”, мобілізованого в армію, виявилось й чимало злочинців [6].

Починаючи з жовтня 1946 року, організована злочинність зростала за найбільш небезпечними її напрямками (вбивства, бандитизм, грабежі) й на початку 1947 року досягла найбільших за післявоєнні роки розмірів: це стало результатом війни [7].

Як зазначається у науковій літературі, після падіння режиму Сталіна за часи правління Хрущова настав період “відлиги”. Разом з відлигою розпочалося зростання злочинності та відродження крадіжської ідеології. Якщо в 1958 р. було зафіксовано близько 800 тис. злочинів, то на початок 60-х років XX ст. – їх кількість перевищила за мільйон [8, с. 44–45]. Саме в цей період розпочали з'являтися ознаки мафії, яка вже в 70-х рр. минулого століття стала суспільним явищем [9, с. 11].

У роки відлиги все більше коштів накопичувалося в приватних осіб. Основним способом накопичення було створення підпільних цехів і фабрик, через які й відбувалася перекачка державних сировинних ресурсів. Диспропорція в економіці спричинила появу “цеховиків” і підпільного ринку [10, с. 241]. Із виникненням “тіньової” економіки відбулася різка активізація “професійного” злочинного світу, особливо тих, хто був

продовжувачами крадіїв у законі в 30–40-х роках ХХ ст. Лідери підпільного бізнесу стали жертвами нападів злочинних груп, які заставляли ділитися доходами шляхом підпалів авто, домівок і дач, викраденням дітей, шантажу, катування. Коли блатні накопичили великі капітали, то в їхньому середовищі з'явилися свої боси, які утримували свій штат – охоронців, розвідників, бойовиків.

Відтак, підпільні бізнесмени погодились платити блатним 10 % доходу за те, аби ті їх не чіпали та охороняли. Також “цеховики” платили представникам влади, аби їх прикривали в законі [9, с. 12–13].

З середини 1980-х рр. у СРСР були дозволені кооперативи і, таким чином, було покладено початок легалізації приватнопідприємницької ініціативи. Така політика співпала за часом зі спробою ввести в країні якусь подібність “сухого закону”, і, як результат, – у СРСР було створено сприятливі умови для накопичення кримінального капіталу та його легалізації.

Зазначимо, що в СРСР в 70–80-х рр. ХХ століття відбувся сплеск злочинності, причому в значній мірі за рахунок корисливих злочинів. Для порівняння: в 1976 р. було виявлено 986 розкрадань у великих та особливо великих розмірах, які здійснювалися, як правило, групами, за наступне п'ятиріччя – 6920, а в 1983–1987 рр. – 13 314. Більше 80 % осіб, які очолювали організовані групи, що діяли в сфері економіки, були керівниками організацій та закладів [8, с. 25]. І тільки в 1989 році на II З'їзді народних депутатів СРСР було прийнято постанову “Про посилення боротьби з організованою злочинністю”, чим і визнано на офіційному рівні існування в цій могутній країні такого негативного явища, як організована злочинність [11].

Приватизація, яка розгорнулася в перші роки незалежності України, сприяла накопиченню великих матеріальних ресурсів у руках кримінальних структур. Загалом аналіз підсумків приватизації в Україні дозволяє дійти висновку, що більшість приватизаційних операцій було проведено з грубим порушенням чинного законодавства. Зокрема, справжня ціна об'єктів не визначалася, а була віддана на розсуд тих, хто особисто був зацікавлений в її заниженні. За даними Державного комітету статистики, з 1992 року форму власності в Україні змінили майже 90,5 тис. підприємств. Було приватизовано 85 % основних фондів підприємств. Від приватизації такої величезної кількості підприємств бюджет країни отримав лише близько 40 млрд грн. Хоча, на думку експертів, реальна їх вартість у десятки, а то й сотні разів, є вищою [12].

Також у перші роки незалежності поширилося таке негативне явище, як рекет. Він виник як реакція на податкову і кримінально-правову політику держави періоду початку політичних та економічних реформ. З одного боку, рекет був реакцією на відміну податків для кооперативів, зареєстрованих наприкінці 80-х – початку 90-х рр. минулого століття. З іншого, кримінально-правова політика періоду початку

економічних перетворень характеризувалася відсутністю ініціативи, наступальності з боку правоохоронних органів, що стимулювало кримінальну активність. Рекет наблизив злочинців до легального бізнесу. Вони почали входити до складу засновників контрольованих підприємств, часто витісняючи і нерідко усуваючи (аж до вбивства) їх організаторів і керівників, навіть почали реєструвати власні підприємства, вкладаючи в них гроші, отримані злочинним шляхом [8].

Логічним продовженням розвитку злочинних організацій в умовах боротьби за перерозподіл сфер впливу є потреба використання політичної влади для отримання надприбутків. Наприкінці 90-х років вже очевидні наявні ознаки утворення кількох політико-економічних угруповань (кланів) кримінально-олігархічного типу, які починають відігравати в Україні роль найважливіших після держави елементів політичної системи [10, с. 242].

Аналізуючи основні тенденції злочинності в Україні, О. Г. Кальман констатує, що українська злочинність вже вийшла за межі національних кордонів і нанесла відчутного удару по престижу країни та її національній безпеці й наголошує, що сьогодні країна вже стоїть перед дилемою: або капітулювати перед натиском організованої злочинності та жити за законами кримінального співтовариства, або знайти сили переломити ситуацію [13, с. 55].

Як наголошують аналітики, організована злочинність фактично являє собою систему, що існує паралельно із державою [14, с. 24]. При цьому, за прорахунків держави та суспільства, організованій злочинності вдається випереджати події, впливати на важливі економічні, політичні, соціальні, законодавчі та інші рішення [10, с. 236].

Отже, сучасна організована злочинність є своєрідним наслідком взаємодії колишніх станів злочинності й несприятливих соціальних умов, що склалися в тому числі й під її впливом.

Список використаних джерел

1. Кузьмін С. А. Кримінальна відповідальність учасників організованих груп корисливо-насиленницької спрямованості : монографія / С. А. Кузьмін. – К. : ПАЛІВОДА А. В., 2011. – 132 с. – Бібліогр. : 118–131 с.
2. Бояров В. И. Убийства, совершенные в процессе противостояния организованных преступных группировок (особенности расследования) : [метод. пособ.] / В. И. Бояров. – Харьков : Изд-во “КримАрт”, 1997. – 132 с.
3. Блувштейн Ю. Д. Профилактика преступлений : [учеб. пособ.] / Ю. Д. Блувштейн, М. И. Зырин, В. В. Романов. – Мн. : Изд-во “Университетское”, 1986. – 287 с.
4. Черепанова Е. В. Становление и развитие института уголовной ответственности за преступления, совершаемые с составе организованных групп : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теория и история права и государства; История учений о праве и государстве” ; 12.00.08 “Уголовное право и криминология; Уголовно-исполни-

тельное право” / Е. В. Черепанова ; [науч. рук. В. П. Кашепов]. – М., 2009. – 28 с. – Библиогр. : с. 28.4. ссылок.

5. Кистьяковский А. О. Элементарный учебник Общего уголовного права: [съ подробнымъ изложениемъ началъ русскаго уголовного законодательства]: часть Общая / А. О. Кистьяковский. – [3-е изд.]. – Киев : Из-ніе Книгопродавца Издателя Ф. А. Іогансона, 1891. – 750 с.

6. Гула Л. Ф. Правові засади боротьби з професійною злочинністю: історичні традиції та організаційні форми [Електронний ресурс] / Л. Ф. Гула. – Режим доступу :

http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Nvlduvs/2009_2/09glftof.pdf.

7. Дегтярев И. Л. Вместе с народом: Страницы истории киевской милиции / И. Л. Дегтярев, В. Ф. Трегубов. – К. : РИО МВД УСРР. – 180 с.

8. Гуров А. И. Красная мафия / А. И. Гуров. – М. : Самоцвет, МИКО “Коммерческий вестник”, 1995. – 352 с.

9. Процессы: Гласность и мафия: противостояние. / [сост. Е. Додолев] ; [предисл. А. Катусева]. – М. : Молодая гвардия, 1989. – 192 с.

10. Сервецький І. В. Історичні передумови виникнення організованої злочинності в Україні / І. В. Сервецький, В. І. Литвиненко, В. П. Шеломенцев // Наук. вісник Нац. акад. внутр. справ : наук.-практ. журнал. – К., 2002. – № 3. – С. 236–242.

11. Об усилении борьбы с организованной преступностью : Постановление съезда Народных депутатов СССР от 23 груд. 1989 г. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr1101.htm>.

12. Зозуля Є. В. Економічна злочинність на сучасному етапі розвитку державотворення в Україні [Електронний ресурс] / Є. В. Зозуля. – Режим доступу :

http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=61386.

13. Кальман О. Г. Злочинність в Україні: основні тенденції / О. Г. Кальман, І. О. Христинч // Б-ба з орг. злоч. і корупцією (теорія і практика) : наук.-практ. журнал Міжвід. наук.-досл. центр з проблем б-би з орг. злоч. при РНБО України. – К. : МНДЦ, 2007. – № 17. – С. 41–56.

14. Басецький И. И. Организованная преступность : монография / Басецький И. И., Легенченко Н. А. – [2-е изд., испр. и доп.]. – Мн. : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2002. – 551 с.

В статье исследованы некоторые аспекты трансформации организованной преступности в Украине и особенности ее проявлений.

Transformation of organized crime in Ukraine and especially its manifestations were studied in the article.

Стаття надійшла до редакції журналу 8 грудня 2011 року.